

Премда се ради о генерално корисној едицији, мора се приметити да је у мноштву књига штампаних и прештампаних у њој мало нових и озбиљних историографских истраживања. Монографија *Велики њокровић* и „*Њрави*” савезник несумњиво се сврста-

ла у ту мањину, која на полицама тек сразмерно утрошеном папиру доприноси ширини едиције, али јој зато суштински даје готово сву тежину.

Зоран БАЈИН

Предраг Илић. *Стејинац и њеноцид на Србима у НДХ*, I–III. Нови Сад: Архив Војводине; Београд: Друштво за унапређење маркетинга, 2024, 385+379+484.

Личност и дело надбискупа Алојзија Степинца тема је која већ више од пола века изазива интересовање стручне, али и шире јавности. Она је често некритички обрађивана од стране аутора различитог образовања и географског порекла. Њихова позиција према Степинцу у многим случајевима зависила је од тога да ли они долазе из Хрватске или из Србије. Предраг Илић, политиколог по образовању који је магистрирао и докторирао на Правном факултету у Београду, деценијама истражује односе цркве и државе. Из тог напора проишао је више научних радова и три монографије од којих се последња бави управо надбискупом Степинцем и његовим односом према јеврејској заједници у НДХ (*Стејинац и холокауст у НДХ* у издању Албатроса, 2017, 2019). Током година Илић је формирао свој препознатљиви стил писања који карактерише опширно представљање примарних и секундарних извора, као и релевантне ли-

тературе, које прате ауторова анализа и коментари.

Тротомна монографија *Стејинац и њеноцид над Србима у НДХ* у издању Архива Војводине и Друштва за унапређење маркетинга надовезује се на претходну монографију. Први том „Црквено-политички погледи и деловање надбискупа Степинца у Краљевини Југославији” састоји се од предговора, увода и две веће целине. Након кратког Предговора следи Увод (стр. 5–21) у коме се Илић осврће на изворе које је користио, пре свега на дневник надбискупа Степинца и његову судбину, познате копије, преписе и до сада објављене верзије у виду фељтона и штампане грађе. С обзиром на то да је ово кључни извор за познавање Степинчевих ставова, овај део је не само потребан већ и неопходан пре сваког даљег читања.

У делу „Контраверзни погледи на личност и дело надбискупа Степинца у Србији и Хрватској” (стр. 22–48) доноси цитате из више десетина

монографија, студија, чланака, новинских текстова у којима историчари, црквени великодостојници, новинари, па и политичари, износе своје оцене о овој важној личности. Овај преглед је веома користан јер прати мишљења о Степинцу од периода заједничке државе до најновијег времена, и у њему се јасно види разлика у ставовима између југословенских и српских историчара с једне стране и хрватских историчара цркве, а пре свега писаца који јесу или су били свештеници Католичке цркве.

Главни део прве књиге подељен је у две главе. Прва „Животни пут и црквено-политички профил надбискупа Степинца” (стр. 49–278) у којој се обрађује више важних тема као што су: детињство, младост, школовање у Аустроугарској и Италији, изненадно именоване за надбискупа-коадјутора, као и његови ставови по питању религије, цркве и њеног места у друштву, државе, нације, али и значајним покретима тога времена као што су фашизам, нацизам, комунизам, масонерија... Овај део обрађен је пре свега на основу дневничких белешки и писања католичке штампе на коју је надбискуп имао утицај. Аутор закључује да је Степинац био пример милитантног католичког клерикалца који је често изједначавао католичанство са хрватством.

Друга глава прве књиге посвећена је односу Степинца према Србима и православљу пре 1941 (стр. 279–385). У различитим потпогла-

вљима анализира се став надбискупа према српском народу, династији Карађорђевић, Српској православној цркви, српским политичарима, југословенској држави уопште и важним догађајима као што су Конкордатска криза и војни пуч 27. марта. На овим страницама Илић јасно показује Степинчево дубоко неповерење према српској државној и политичкој елити, док је веома негативан став имао према СПЦ и људима који су је водили. Аутор посебно истиче његову ароганцију непримерену положају који је заузимао.

Друга књига „Геноцид над Србима у НДХ” приказује злочиначки карактер усташког покрета и НДХ, и почетак геноцида над Србима у тој држави. У уводном делу је обрађена припреме усташа између два рата и на почетку Другог светског рата за извођење геноцида над Србима. Сами наслови потпоглавља су цитати из усташке штампе и њихових прогласа, где се њихов негативан однос према Србима јасно види. Аутор је покушао да реконструише деловање водећих личности и органа НДХ у првим месецима постојања те творевине, од априла до августа 1941. Описује се законска регулатива која је довела до отпуштања Срба из државних органа, распуштања српских друштава, забране ћирилице, изгона Срба из северног дела Загреба, одузимања имовине добровољцима...

У наставку се анализирају основни видови геноцида над Србима

у НДХ, присилно исељавање и физичка ликвидација. Илић се потрудио да по месецима од априла до августа 1941. опише што је могуће више злочина и насиља над Србима на територији новостворене државе и реконструише њихову позадину. Аутор указује на јасне обресе геноцида над Србима у овом периоду, чак и пре оснивања злогласног логора Јасеновац, што је у наредним годинама рата само настављено и продубљено. Посебна пажња посвећена је страдању СПЦ у НДХ, убијању и протеривању свештенства, као и рушењу и паљењу верских објеката и пљачки имовине. Илић на основу анализе доступне грађе и извора закључује да су злочини до краја 1941. довели до „физичке ликвидације преко 100.000 Срба, до протеривања преко 200.000 Срба и до насилног превођења преко 150.000 Срба у РКЦ, уз безобзирну пљачку српске имовине и економско уништење Срба у НДХ”.

Трећи том фактички носи исти наслов као и монографија „Надбискуп Степинац и геноцид над Србима у НДХ током 1941”. Аутор сматра да није било могуће разумети завршни том без претходна два, односно без презентовања Степинчевих ставова по свим важним питањима до 1941. и детаљног описа карактера државе која је створена вољом сила Осовине након окупације Југославије на територијама данашње Хрватске, Босне и Херцеговине и Србије. У овом делу показано је да је Степинац погазио заклетву дату Краљевини Југославији

још пре него што је та држава формално окупирана и фактички признао легитимитет НДХ ступивши одмах у контакт са њеним водећим личностима. Након тога разматрају се ставови надбискупа према масовном терору над Србима, присилном покатоличењу, убиствима водећих представника СПЦ, као и однос који је имао са поглавником Антом Павелићем. Посебно је анализирана улога штампе која је била под контролом Степинца у којој су забележена величања усташа и напади на Србе.

Тврдњом да би анализа Степинчевог односа према геноциду над Србима до свршетка рата додала 500–600 страница текста, а да не би дошло до промене изнесених закључака, Илић објашњава због чега је у излагању стао са крајем 1941. Постављена хронолошка граница прекорачена је само у случају писма које је Степинац упутио државном секретару Ватикана кардиналу Маљонеу 24. маја 1943. Иако се то писмо од неких католичких аутора наводи као доказ његовог заузимања за угрожене у НДХ, Илић показује да је оно „својеврсно признање сопственог непријатељског става према Србима”.

У опширном закључку (стр. 411–435) Илић сумира сазнања која је представио у овој тротомној монографији. Он на крају нуди чак 20 теза које сматра да је јасно доказао у својој књизи. Једна од најважнијих тврдњи је да је Степинац морао знати за геноцид над Србима у НДХ већ у првим месецима постојања те државе и да се ти злочини

„никако не могу ускладити ни са католичким ни са општељудским моралом”. Такође, након читања ове обимне монографије недвосмислено је јасно да надбискуп Степинац није учинио све што је могао да спречи геноцид над Србима, нити је због злочина над српским народом значајно протествовао код власти НДХ, осим у неким изузетним случајевима, што је било „непримено тежини њиховог страдања”. У прилог овом закључку Илић наводи чак 15 различитих духовних и црквено-политичких средстава утицаја које је надбискуп имао на располагању за притисак на власти НДХ, а које или уопште није користио, или их је користио јако ретко и ограничено (јавни позиви на молитву за обесправљене, упозоравајуће проповеди, забрана објављивања шовинистичких написа у католичкој штампи, претње екскомуникацијом убицама, одбијање учешћа у званичним манифестацијама, алармирање Ватикана...).

Аутор се определио за екстензивно цитирање извора, што се пре свега односи на записе из Степинчевог дневника, као и текстове из католичке штампе, која је била под ње-

говом контролом и утицајем. С једне стране у томе видимо ману ове књиге будући да је текст веома обиман и тиме неприлагођен савременој читалачкој публици, али у исто време и његову вредност јер нуди тешко доступне изворе цитиране интегрално, или у деловима. То пружа прилику свим читаоцима да се упознају са оним што је Степинац говорио и писао, како у периоду пре Другог светског рата, тако и за време његовог трајања, поготово током судбоносне 1941. Тако цитиране документе у највећем броју случајева прате утемељени коментари аутора са којима се читалац не мора сложити, већ може формирати и сопствене закључке од случаја до случаја, управо због тога што су му детаљно презентовани бројни важни извори. На више места Илић полемише пре свега са неким хрватским ауторима (Јуре Кришто, Јурај Батеља, Владимир Хорват) и јасно указује на њихову пристрасност и прећуткивање важних чињеница за расветљавање живота и дела Алојзија Степинца.

Бојан СИМИЋ

Moritz Föllmer and Pamela E. Swett (eds.).
Reshaping Capitalism in Weimar and Nazi Germany.
Cambridge: Cambridge University Press, 2022, 316.

Капитализам представља један од најважнијих феномена модерне епохе. Поред доприноса Карла Маркса, Фридриха Енгелса и социјал-

демократских мислилаца конзервативне и револуционарне оријентације, посебно важни били су немачки социолози Вернер Зомбарт и Макс Ве-